

«Во сне Довженко часто говорит по-украински...»

Роман Росляк

Версія про те, що навіть Довженкова дружина Юлія Солнцева співпрацювала з радянськими спецслужбами, не виглядає надто фантастичною. Можна, наприклад, зустріти твердження такого ґатунку: «Схоже, що саме за завданням “контори” відбулася зустріч Довженка з Юлією Солнцевою. <...> У “контору” вона доносила навіть найінтимніше, що він уві сні говорить українською. Кажуть, що зв’язок Юлі з НКВС врятував Довженка від розстрілу в 1933-му, коли був підписаний ордер на його арешт»¹.

Або щось подібне: «Юлія Солнцева була другою дружиною Олександра Довженка. Однак вона систематично писала звіти про нього для НКВД, КГБ. В одному із звітів писала: “Ночью, во время сна, Довженко разговаривал. Но разговаривал на украинском языке”. Велику кількість архівів Довженка, після його смерті, вона спалила»².

Щодо знищення «великої кількості архівів», цього навіть якось не хочеться коментувати. Так, Солнцева не була ангелом. Та при всій її неоднозначності вона всіляко популяризувала творчість свого чоловіка. Хіба що знищувала його листування з іншими жінками, та то вже тема зовсім іншої розмови...

Стосовно того, начебто саме Солнцева донесла компетентним органам інформацію, що Довженко уві сні розмовляє українською, то певна логіка в цьому є. Справді, хто, крім дружини (коханок до уваги не беремо), може найкраще знати, про що її чоловік розмовляє уві сні, – йдеться не про конкретну людину, а загалом. Та автори публікацій, очевидно, в гонитві за сенсацією не завжди користуються перевіреними джерелами. Як сталося й у цьому випадкові. Тож звернімося до першоджерела. Ось цитата з донесення інформатора 2-го відділу ГУДБ НКВС СРСР «Могилевського» від 13 грудня 1938 р.: «Жена Довженко жаловалась, что Довженко не спит ночами и все время говорит ей, что его преследуют, и ему грозит погибнуть. Во сне часто говорит по-украински и “занимается политикой”. В частности, по ее словам, Довженко понимает, что “политически его звезда закатилась”. Жена Довженко просила совета – не написать ли ей Сталину или Молотову и не просить ли, чтобы они “оградили” Довженко от “травли”»³.

Це не донесення Солнцевої, а лише її слова, переказані агентом. Крім того, зміст донесення (та інших донесень цього агента) свідчить, що цей чоловік, імовірно, працівник Комітету в справах кінематографії при РНК Союзу РСР.

Наведемо також витяг з інтерв’ю Довженкового небожа Тараса Дудка, яке 2010 р. він дав одній із київських газет.

Олександр Довженко і Юлія Солнцева.

На запитання про вірогідність співпраці Солнцевої зі спецслужбами, Дудко не дав ствердної відповіді: «Слежка шла повсюду. Цитую один из доносков: “Во сне Довженко разговаривает по-украински”. Кому это может быть известно? Прежде всего жене. Но это домыслы – точную информацию можно найти только в архивах спецслужб»⁴. Нещодавно тема Солнцевої-агентки знову спливла, і її почали тиражувати різні ЗМІ. «Агентками були Юлія Солнцева, дружина режисера Олександра Довженка, і Марія Сосюра – дружина поета Володимира Сосюри», – стверджують автори книги «Архіви КГБ для медіа», що вийшла 2018 р. Щодо діяльності Марії Сосюри як агентки спецслужб заперечувати щось важко – цей факт підтверджено документально. А ось із Юлією Солнцевою не так усе однозначно. Можемо припустити, що підставою заявляти про її співпрацю зі спецслужбами стало агентурне донесення секретного співробітника «Лелеко» про настрої О. П. Довженка. На документі немає датування, орієнтовно це друга половина 1931 – початок 1932 р. Власне, це переказ слів Солнцевої про роботу над фільмом «Іван»; наприкінці документа такий текст: «Основание: донесение с/с “Лелеко”»⁵. Слово «Лелеко» закреслено простим олівцем, праворуч тим же олівцем написано чи то «Солнцева», чи «Солнцевой». Тому висновок, що ґрунтується лише на підставі невідомо ким зробленої помітки, та ще й простим олівцем, видається дещо сумнівним. Та все-таки деякі факти дають підстави запідозрити Солнцеву у співпраці з органами. Той же Тарас Дудко в іншому інтерв’ю зазначав таке: «Не знаю, чи Олександрові Петровичу було відомо, чи, може, він лише здогадувався, що його Юлія – не ангел з крильцями. Генерал КГБ Олександр Карабаїнов мені розповідав, що вона була “нашим агентом” і значилася під кличкою “Юлька”...»⁶.

Цілком можливо. Та виникає логічне запитання: невже працівники радянських спецслужб такі недолугі, щоби дати Юлії Солнцевій такий самий агентурний псевдонім? Навряд чи. Існує гіпотеза, документально не підтверджена, що Солнцева навіть звабила Довженка за завданням спецслужб. Її оприлюднив на сторінках своєї книги кінознавець Сергій Тримбач: «За однією з версій – щоправда, усних; відтак не могу послатися на джерело – зваблення трапилося

якраз у готелі, коли режисер переживав черговий напад психічного дискомфорту. Що ж, листи Довженка напевно читалися, і організатори акції (коли прийняти на віру запропоновану версію) могли врахувати особливості «мізансцени». Відчуття страху, відчуження вимагало появи в особистому житті людини, котра стала б твоїм *alter ego*, медіумом, посередником між тобою і світом»⁷.

Хай там як, але Солнцева таки рятувала Довженка від неминучого, і робила це неодноразово. Найбільш відомий випадок трапився 1932 р. Після завершення зйомок фільму «Іван», який в Україні дістав доволі неохвальну оцінку, Довженко разом із Солнцевою відпочивали в Сухумі. І тут вона (за її власною версією) отримує листа (не зберігся) від тодішнього керівника радянської кінематографії Бориса Шумяцького з порадою якомога скоріше їхати до Москви, не виходячи з потягу навіть на зупинках. Ну а далі відомо: зустріч зі Сталіним, якому сподобався фільм «Іван», і чудесний порятунок Довженка, на якого в Києві вже нібито був виписаний ордер на арешт...

Та от питання: чому саме Шумяцький повідомив про запланований арешт, звідки йому це стало відомо? А, може, це був і не Шумяцький, а хтось із спецслужб. Солнцева ж, аби приховати свою причетність до органів, історію з листом вигадала сама. Були й інші, можливо, менш відомі випадки. У 1942 р., коли Довженко потрапив в оточення на Воронежському фронті, а злі язики нашіптували, що він перейшов на бік німців, Солнцева добилася аудієнції в самого Лаврентія Берії. З прохання про зустріч зверталася до нього і в післявоєнні роки.

І ще про одну відому, але мало вивчену історію «дружби» Солнцевої (а з її подачі й Довженка) з генералом Григорієм Соколовим... Отже, Соколов Григорій Григорович (1904–1973): радянський воєначальник, генерал-лейтенант. Свою військову кар'єру розпочав ще 1920 р. добровольцем у Червоній армії. Після закінчення піхотних курсів у Харкові отримує призначення в прикордонні війська (на той час входили до ДПУ, ОДПУ СРСР). Не переповідаючи усіх щаблів його кар'єри, відзначимо, що 1939 р. Соколов уже начальник Головного управління прикордонних військ НКВС СРСР – нічогесенька собі кар'єра! Якраз у цей час він бере участь у поході на Західну Україну, а наступного року він уже на Буковині. Саме в цей час і відбувається знайомство генерала та Юлії Солнцевої.

Ось що з цього приводу доповідав 22.11.1940 р. агент «Альберт» (він же Григорій Зельдович): «Когда Довженко прилег после обеда отдохнуть, Солнцева рассказала историю своей встречи с генерал-лейтенантом Г. Г. Соколовым, который якобы влюбился в нее во время пребывания в Черновицах. Об этом она шутливо упоминала и при Довженко; но после того, как он прилег, рассказала подробно с большим интересом о встрече в Буковине (знакомство произошло в связи с необходимостью получения разрешения на съемки на границе), о телефонном разговоре в Москве и, наконец, о встрече в Киеве в вагоне поезда, когда ген[ерал] Соколов проезжал из Москвы через Киев. Говорила о том, как сильно увлечен ею генерал Соколов. Упоминала фамилии людей, наблюдавших его чувство к

ней (ген[ерал]-майоры Никольский и Петров)»⁸. Пізніше Солнцева у спогадах також згадує цей епізод і роль Соколова в контексті надання дозволу на зйомки на румунському кордоні (фільм «Буковина – земля українська»).

Г. Соколов (1944 р. його призначено начальником Управління військово-навчальних закладів МВС СРСР) став доволі частим гостем у сім'ї Довженка та Солнцевої...

Стосунки між Довженком і Соколовим були доволі приязними, тож коли останній (не без причин) повідомив про їх припинення, Довженко сприйняв це дуже болісно (запис від 10.01.1946 р.): «Я любив сього генерала, сам не знаю чому, як рідного брата. Я радів завжди його приходу до мене, його голосу, манері, його чутості людській. І він покинув мене вже більше року. Пішов і оставив мене немов у могилі. А я згадував його сотні раз, розпитував, сумував, думав, що його на світі нема»⁹.

Соколова Довженко згадує і пізніше (18.07.1954 р.), що, правда, вже у більш нейтральному тоні: «Три года ходил ко мне в дом генерал Г. Г. Соколов под видом знакомого. На "ты" перешел и, видно, человек был хороший, сколько он мне говорил всяких страшных вещей о своем ведомстве и своем шефе Берии. И потом один раз вдруг заявил: "Прощайте, я больше к вам не приду". А Юлии Ипполитовне: "Я имел крупную неприятность по службе. Лаврентий Павлович потребовал от меня уничтожающего доклада о Довженко. Я сказал, что совесть не позволяет мне ничего, кроме хорошего, о нем писать. Тогда он грубо обругал меня". С тех пор я его не видел»¹⁰.

Виходить, не просто так ходив генерал... Та й позитивне враження про нього в Довженка сформувалося, очевидно, не без активної участі Юлії Іпполитівни...

Отже, однозначно стверджувати про непричетність Солнцевої до радянських спецслужб не можна, як і зворотнє. Тому погодимося з думкою С. Тримбача, принаймні поки що, «до з'ясування усіх обставин»: «Як би не оцінювали постать Солнцевої, він вибрав саме її. І саме вона була поруч майже три десятиліття. Хто знає, якщо й справді її пов'язували якісь стосунки із спецслужбами, то чи не вона порятувала Довженка – особливо у найскладніший період, на початку 30-х. Могло бути так, могло бути й інакше. Документальна основа для інтерпретації біографії митця надто вузька, надто непроясна»¹¹.

1 http://uahistory.com/topics/famous_people/5971

2 <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/politika/zahidnaukraienavoseni1939rokuavtorsolncevauiia>

3 ГДА СБ України, ф. 65, спр.С-836, т. 1, ч. II, арк. 238.

4 http://bulvar.com.ua/gazeta/archive/s11_63708/6010.html

5 ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-836, т.1, ч. II, арк. 48.

6 Шудря М. А. Геній найширшої проби. Нариси. Розвідки. Рецензії. Інтерв'ю / За ред. Л. Череватенка. – К.: Юніверс, 2005. – С. 154.

7 Тримбач С. В. Олександр Довженко: Загибель богів. Ідентифікація автора в національному часо-просторі. – Вінниця: ГЛОБУС-ПРЕС, 2007. – С. 162.

8 ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-836, т. 1, ч. II, арк. 359.

9 Довженко О. П. Щоденникові записи, 1939–1956 = Дневниковые записи, 1939–1956. – Харків: Фоліо, 2013. – С. 399.

10 Там само. – С. 484.

11 Тримбач С. В. Вказ. праця. – С. 172.